

Glibušić, I.

BOSNA I HERCEGOVINA I HRVATSKO PITANJE U POLITICI STJEPANA RADIĆA OD 1904. DO 1923.

Sažetak: Pitanje statusa Bosne i Hercegovine te rješavanje hrvatskog pitanja bilo je u fokusu političkog djelovanja Stjepana Radića i njegove Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke. Od osnutka stranke 1904. do 1923., kada se Radićeva stranka prvi put pojavljuje na izborima u BiH, možemo promatrati tri različita pristupa u pogledu prema BiH i rješavanju hrvatskog pitanja u njoj: razdoblje do aneksije BiH, zatim razdoblje od aneksije do završetka Prvog svjetskog rata i razdoblje nakon osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do prvog nastupa HRSS-a na skupštinskim izborima u BiH 1923. Pretenzije srpske politike prema BiH, koju su smatrali dijelom zamišljene velike Srbije, otežavala je hrvatskim političkim strankama da se riješi hrvatsko pitanje. Nakon uspostave nove države i sve težega položaja Hrvata u njoj Radić u sadržajnom smislu mijenja odnos prema BiH. Hrvatsko pitanje bitno je utjecalo na stavove HRSS-a prema BiH te dolazi do korjenitih promjena u odnosu na stajališta iz 1918., a do 1923. stranačka je politika sve više odraz stvarnih prilika na terenu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, hrvatsko pitanje, Hrvatska pučka seljačka stranka, aneksija, izbori, hrvatska politika, srpska politika, muslimanska politika.

Podatci o autoru: doc. dr. sc. Glibušić, I.[vica], Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina, ivica.glibusic@sve-mo.ba

Glibušić, I.

BOSNIA AND HERZEGOVINA AND CROATIAN ISSUE IN THE POLITICS OF STJEPAN RADIC FROM 1904 TO 1923

Abstract: The status issue of Bosnia and Herzegovina and resolving of Croatian issue was in focus of political engagement of Stjepan Radic and his Croatian Peasant (Republican) Party. Since the party had been founded in 1904 to 1923 when Radic's party first appeared in elections in Bosnia and Herzegovina one could observe three different approaches regarding to Bosnia and Herzegovina and resolving of Croatian issue: a period before B&H annexation, a period from the annexation till the end of the First World War and a period after the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians till the first appearance of CPRP in parliamentary elections in B&H in 1923. Pretensions of Serbian politics toward B&H, seen as a part of imaginary Great Serbia in Serbian point of view made resolving of the Croatian issue more difficult for Croatian political parties. After the new state had been founded and the Croatian position more and more difficult in it, Radic changed his relation toward B&H. The Croatian issue had a deep impact on stands of CPRP toward B&H and radical changes were seen compared to stands from 1918 and from 1923 the party politics was a reflection of a real condition in the country.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Croatian issue, Croatian Peasant Party, annexation, elections, Croatian politics, Serbian politics, Muslim politics.

Data about the author: Doc. dr. sc. Ivica Glibusic, Faculty of Philosophy at Mostar University, Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosnia and Herzegovina, ivica.glibusic@sve-mo.ba

1. Uvod

Hrvatske političke stranke početkom dvadesetoga stoljeća u svojim programima nisu imale jasno određenje prema Bosni i Hercegovini pa samim time i Hrvatima koji su živjeli na tim prostorima. Hrvatske političke stranke ili druge organizacije koje bi javno iznosile ideju o potrebi ujedinjenja BiH i Hrvatske s ciljem preuređenja Austro-Ugarske bile su izložene velikim pritiscima iz Beča i Budimpešte jer takva politika nije odgovarala njihovu konceptu upravljanja novom pokrajinom. Nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca srpska politika konstantno je radila na priključenju BiH Srbiji odnosno na dokazivanju kako je BiH srpska zemlja te ako dođe do preustroja ili raspada nove države, da će BiH biti u sastavu velike Srbije. Hrvati u BiH i političke stranke koje su ih predstavljale istjecali su svoju privrženost Zagrebu od kojeg su tražili pomoć za poboljšanje svog statusa i dobivanje istih prava kao što su ih imali Srbi i muslimani.

U ovom radu prikazan je odnos Stjepana Radića i njegove Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke prema BiH i položaju Hrvata. U Radićevom **političkom djelovanju uočavamo** različite poglede prema BiH koji su plod promijenjenih političkih okolnosti u razdoblju od 1904. do 1923. Posebno se može promatrati razdoblje od osnivanja HPSS-a 1904. do završetka Prvog svjetskog rata, te drugo razdoblje od osnivanja Kraljevine SHS 1918. do 1923., kada je Radićeva stranka prvi put nastupila u BiH na skupštinskim izborima. U svom političkom radu Radić je pokušao poboljšati položaj Hrvata na prostorima BiH istovremeno tražeći savezništvo s muslimanima kako bi se zajednički suprotstavili velikosrpskoj pretenziji na BiH.

2. Razdoblje prije aneksije

Položaj BiH nakon 1878. postaje predmetom interesa hrvatskih i srpskih političara s ciljem određivanja njezinog budućeg statusa. Stjepan Radić u djelu **Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu** ističe da je dio Bosne i za vrijeme i poslije turskih osvajanja na zapadnim zemljovidima obilježavan imenom turske Hrvatske jer je nakon pada Bosne tim krajevima još dugo vladao hrvatski ban kao sastavnim dijelom hrvatske države.¹ Radić naglašava da na temelju hrvatskog državnog prava dio Bosne može pripasti Hrvatskoj, ali to ne zahtijeva. Iako drži da se BiH ne smije dijeliti, nego ostati posebna cjelina, on ističe da je BiH gotovo sa svih strana okružena Hrvatskom. Još u vrijeme Habsburške Monarhije Antun Radić, brat Stjepana Radića, bavio se pitanjem muslimanskoga određenja na području BiH. Kao član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1899. putovao je kroz BiH – od Bosanskog Broda, Sarajeva do Mostara i Metkovića, te vraćajući se od Dubrovnika preko

¹ Stjepan Radić, *Živo hrvatsko pravo na BiH*, Zagreb, 1908., str. 29.

Trebinja, Ljubinja, Stoca, Mostara, Sarajeva, posjetio je još Jajce, Banja Luku, Duvno, Travnik, Fojnicu i Visoko. Na tom je putovanju uglavnom odsjedao kod muslimanskih bogatijih begovskih obitelji te se izravno upoznao s problemom BiH.² Uvjerio se u razmišljanja muslimanskog stanovništva, što mu je kao jednom od vodećih ljudi Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) pomoglo u političkom određenju prema BiH. U časopisu *Hrvatska misao* Stjepan Radić je 1905. napisao da je BiH od naročitoga značaja za hrvatsko-srpske odnose, posebice u političkom smislu. Preporučivao je zajednički rad katolika, pravoslavaca i muslimana na prosvjetnom i gospodarskom području. Što se tiče politike koju treba voditi prema BiH, zalaže se za onu politiku koja Srbima i Hrvatima priznaje jednako pravo na zemlju u smislu gospodarskoga i političkoga uzdizanja pučanstva. Hrvatima i Srbima, piše Radić, dužnost je pomagati bosanskohercegovačko pučanstvo i kulturno i materijalno kako bi što prije bilo sposobno samo odlučivati o svojoj sudbini.³ Iako Radić brani prava Hrvata na BiH, kao odgovor sve jasnijim zahtjevima iz Beograda, ipak se u političkom programu HPSS-a ne vide jasne pretenzije prema BiH i pripajanju njezinih dijelova hrvatskoj državi, pa čak ni onoga dijela koji joj je nekada pripadao. Iz Radićeva se istupa jasno vidi da nema pretenzija za stvaranje velike Hrvatske.⁴ Međutim, nakon izvršene aneksije u Radićevu se promišljanju nazire potreba o ujedinjenju BiH s Hrvatskom u jednu državu u okviru Habsburške Monarhije.

2.1. Politika prema BiH nakon aneksije

U vrijeme aneksije BiH 1909. Stjepan Radić traži da se BiH sjedini s Hrvatskom jer joj Hrvati, kao kulturno najbliži, mogu najviše pomoći. No, da bi se to ostvarilo, moraju se pobrinuti da svoju upravu, gospodarstvo, prosvjetu i sudstvo unaprijede prema europskim kriterijima te kaže: "Mi, Hrvati, već sada djelujemo, a djelovat ćemo sve to snažnije i uspješnije na BiH ne samo svojim državnim pravom, nego i svojim državnim uredbama, osobito, kada te uredbe postavimo na zdravi pučki i seljački temelj i to u svekolikoj unutrašnjoj politici, naročito u narodnom gospodarstvu."⁵ Radić navodi da u BiH ima najviše Srba, a muslimanima daje pravo u odluci kome će se prikloniti iako misli da bi im bilo bolje da postanu *politički Hrvati*. Aneksija BiH predstavljala je vrhunac afirmacije Radićevih ideja. On je podržao čin aneksije nadajući se da će time započeti proces izgradnje trijalističke ili federalne Habsburške Monarhije. Očekivao je da će Hrvatska imati bolju poziciju kada je u pitanju borba za prava južnoslavenskih naroda.⁶ Ni druge stranke nisu zanemarivale aktualnu problematiku u BiH, o čemu svjedoče i članci u novinama *Hrvat*, glasilu novostvorene Starčevićeve stranke prava u kojima se ističe da su Hrvati u BiH u težem položaju nego drugdje te naglašavaju potrebu da se svi Hrvati ujedine s obzirom na hrvatsku narodnu ideju.⁷

U predratnom razdoblju u BiH su djelovale dvije hrvatske političke stranke: Hrvatska narodna zajednica (HNZ) i Hrvatska katolička udruga (HKU). Veći utjecaj imala je HNZ pod vodstvom Nikole Mandića. U intervjuu za zagrebačke *Narodne novine* i *Ustavnost* Mandić ističe da je većina Hrvata u BiH okupljena oko HNZ-a te da je pravna težnja bosanskohercegovačkih Hrvata da se BiH priključi Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji u okviru

2 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Fond Antuna, Stjepana i Pavla Radića, kut. 10, 1885./1950.

3 Hrvoje Matković, Povijest Hrvatske seljačke stranke, Zagreb, 1999. str. 114.

4 Isto, str. 115.

5 S. Radić, Živo hrvatsko pravo na BiH, Zagreb, 1908., str. 29.

6 Tomislav Išek, Djelatnost HSS-a u BiH do zavođenja diktature, Sarajevo, 1981., str.50.

7 Hrvat, 21. ožujka 1908.

Habsburške Monarhije potpuno ispravna i utemeljena. Mandić je zastupao tezu da su bosanskohercegovački muslimani po narodnosti Hrvati.⁸ U svom političkom djelovanju Mandić je često mijenjao stavove prema muslimanima i Srbima kako su političke okolnosti nalažale. U svojoj analizi etničkog sastava stanovništva u BiH Radić govori o trima političkim određenjima. I dok jedni podržavaju hrvatske političke težnje, ili pak srpske, treći se drže po strani. Radić je bio protiv podjele BiH u okviru Monarhije svjestan da su Hrvati u BiH najmalobrojniji, te odbacuje pravo da većina donosi odluke preglasavanjem. Ta se bojazan posebno vidi prilikom uspostave sabora BiH gdje bi srpsko-muslimanska većina, koja bi bila protiv Monarhije, ugrozila interese hrvatskog naroda na području BiH.⁹ Radić posebno ističe problem srpskih zahtjeva prema BiH osuđujući njihovu neprijateljsku agitaciju prema Hrvatima, koja poprima razmjere ratnih prijetnji, te traži da se svi slavenski narodi odrede prema tom problemu. Naravno, u korist BiH.¹⁰ On tvrdi da je u BiH uložen ogroman slavenski i hrvatski duhovni kapital, da bi bez njega BiH ostala puki vojnički tabor u kojem bi nastalo sveopće režanje i klanje čime bi vojnička sila popustila ili se možda udaljila.¹¹ Međutim, iako svjestan da su Hrvati u BiH najmalobrojniji, Radić je isticao da se snaga naroda ne prosuđuje samo po brojnosti, nego prema kulturnom nasljeđu i gospodarskim sposobnostima, a bosanskohercegovački Hrvati imaju smisla za gospodarstvo, poštuju svačije dobro kao i javni red i poredak. I u turska vremena, smatra Radić, Hrvati su bili ustrajni u građenju svog statusa, a osnova svega je - obiteljsko čudoređe i nauk kršćanski.¹² Tako su bosanskohercegovački Hrvati stvorili pravo narodno društvo brinući se za opstojnost i prosvjećenost seljačkih obitelji. Jednom riječju - Hrvati su najorganiziranija, gospodarski i kulturno najjača snaga BiH.¹³ Ocijenio da je dobro što je BiH potpala pod Austriju nadajući se da će tako ojačati položaj slavenskih naroda kao većinskog naroda unutar Monarhije. Preustrojem u federaciju, Monarhija bi postala tako ustrojena država koja bi mogla živjeti u miru i s Rusijom i s balkanskim državama. Na svom putovanju u Moskvu, Radić se suočio sa snažnom srpskom propagandom protiv Austro-Ugarske, posebno protiv Hrvata, i aneksije BiH. Naime, Srbi su po svaku cijenu željeli spriječiti priključenje BiH Austro-Ugarskoj i Hrvatskoj.¹⁴ U svom prvom političkom programu Radić se ne odriče BiH, nego joj daje posebno mjesto. U glavnim stavovima HPSS-a Antun Radić ističe da nema govora da bi itko mogao otimati i drugomu gospodariti samo na osnovi starine. Što se tiče zemljišta koje je nekada pripadalo hrvatskoj državi, primjerice turska Hrvatska, Antun Radić odbacuje misli o tzv. velikoj Hrvatskoj jer to nije ideja stranke.¹⁵ Tomislav Išek ukazuje na dva Radićeva aspekta u pristupu rješavanja pitanja BiH. Ta će politika sljedeća tri desetljeća obilježiti hrvatsku političku scenu: zagovaranje rješenja pitanja oko BiH kojim bi se ovo područje teritorijalno pripojilo Monarhiji; inzistiranje na načinu kako bi se to izvelo, tj. glasovanjem, odnosno pristankom tročetvrtinske većine naroda.¹⁶

8 Hrvat, 30. svibnja 1908.

9 H. Matković, *Povijest HSS-a*, n. dj., str. 116.

10 S. Radić, *Živo hrvatsko pravo na BiH*, Zagreb, 1908., str. 47.

11 Isto, str. 53.

12 Isto, str. 57.

13 Isto, str. 58.

14 Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998., str. 225.

15 T. Išek, *Hrvatska republikanska seljačka stranaka prema BiH i orijentacija Hrvata BiH do 1923.*, Prilozi - Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1966., br. 2., str. 83.

16 T. Išek, *Djelatnost HSS-a u BiH*, str. 56.

2.2. Politika prema BiH nakon uspostave Kraljevine SHS

Završetak Prvoga svjetskog rata i okolnosti oko stvaranja nove države doveli su do neminovnoga zaokreta i u političkom radu Stjepana Radića, posebice kada je riječ o ustroju nove države, položaju hrvatskoga naroda i njegovu statusu u BiH. Iako je Radićeva stranka bila protiv prvoprosinakačkoga akta kojim je stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, ipak izlazi na izbore i uključuje se u politički život novostvorene države. Prije izglasavanja "Vidovdanskoga ustava" većina se hrvatskih političkih stranaka okuplja oko Hrvatskog bloka (HB) pod vodstvom HP(R)SS-a, što je toj stranci dalo jači biljeg predvodnika koji okuplja hrvatski narod u cjelini. U svom djelovanju HP(R)SS je u ime hrvatskoga naroda postavljao zahtjeve izvan Banske Hrvatske te na kraju i pokrenuo političke aktivnosti u BiH. Zahtjevom za federalizacijom nove države Radićeva stranka je u BiH stekla velik broj pristaša ne samo među Hrvatima nego i među muslimanskim narodom te manjim dijelom među Srbima. Kako bi se spriječio utjecaj stranke na području BiH, još je početkom 1919. Zemaljska vlada BiH zabranila širenje zagrebačkih brošura koje agitiraju za republiku okarakteriziravši ih štetnima za državne interese. Prije nego što je i započela politička borba na području BiH, pa i cijele Kraljevine SHS, izborni skupovi HP(R)SS-a na području BiH 1920. bili su zabranjeni pa se stranka nije ni mogla tamo kandidirati.¹⁷ Međutim, unatoč zabranama i progonima Radić ne odustaje od svoga stava i pod Hrvatskom podrazumijeva Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Iako zagovara cjelovitu BiH, Hercegovinu, posebno zapadno od Neretve do granice s Dalmacijom, smatra čisto hrvatskom zemljom.¹⁸ Pitanje statusa BiH nije bilo potpuno jasno jer se u vrijeme austrougarske okupacije i aneksije BiH dio muslimanskoga pučanstva zajedno sa srpskim borio za ostanak sultanove vlasti u BiH, a stvaranjem Kraljevine SHS muslimansko se pučanstvo priklanja hrvatskoj političkoj opciji.¹⁹ I pored toga Radić nije odustajao od krajeva BiH u kojim su živjeli Hrvati. Kontaktirao je sa stanovnicima i političarima te je HP(R)SS nakon Prvoga svjetskog rata proširio svoje djelovanje i na Dalmaciju i na BiH, no nije mogao djelovati u Istri koju je okupirala Italija.²⁰ Ni srpska ni hrvatska nacionalna ideologija nije mogla posezati za bosanskohercegovačkim teritorijem dok ne dobije naklonost muslimana. Zbog toga su i proistekli zahtjevi da se muslimani izjasne kao pripadnici hrvatske ili srpske nacionalnosti.²¹ Unatoč stvaranju nove centralističke države, Radić je u ustavu neutralne seljačke republike Hrvatske traži konfederaciju sa Srbijom, kao s neovisnom kraljevinom, i sa Slovenijom, koja je imala određenu pravnu samostalnost, te s BiH kao pravno autonomnom hrvatsko-srpsko-muslimanskom političkom jedinicom.²² Da je Radić prozreo politiku srpskoga vodstva, svjedoči i istup Svetozara Pribičevića koji je Adresu, dokument na temelju kojega je izvršeno ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom 1. prosinca 1918., nazvao "manifestacijom za strani svijet".²³ Seljačka je stranka nakon 1918. u novoj državi i u novim društveno-političkim okolnostima formulirala svoje programske zahtjeve prilagođene trenutnom stanju.

17 H. Matković, Povijest Hrvatske seljačke stranke, str. 117.

18 Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1988., str. 70.

19 B. Boban, Demokratski nacionalizam Stjepana Radića, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998., str. 249.

20 Isto, str. 244.

21 Ivo Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb, 1998., str. 297.

22 I. Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, str. 75.

23 H. **Matković**, "Svetozar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca Hrvata i Srba", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, Zagreb, 1993., str. 247.

U njezinim programskim dokumentima vidljiv je stav da "seljački narod ima pravo preuzeti cilu državu u svoje ruke i cilu državu urediti na temelju rada, pravice i poštenja".²⁴ Ubrzo nakon izrečenih stavova na sjednici Središnjega odbora HP(R)SS-a slijedi uhićenje Stjepana Radića i on, bez optužbe, ostaje u zatvoru gotovo do kraja veljače 1919. Ponovno je uhićen krajem ožujka 1919. zbog "zločinstva proti otečestvu, vladatelju" i osuđen na dvije i pol godine zatvora, ali je pušten na sam dan izbora za Ustavotvornu skupštinu, 29. studenoga 1920. Zapravo, Radić je uhićen i osuđen da bi se spriječilo njegovo zahtijevanje da "sveopća Ustavotvorna skupština svega sjedinjenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca odluči, kako o formalnoj vladavini i o unutrašnjem državnom uređenju, nove jugoslavenske države".²⁵ U tim se zahtjevima Radić poziva na zaključke Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 29. listopada 1918. Tijekom rata Radić je upozoravao na opasnost od talijanskih i srbijanskih pretenzija na hrvatski prostor.²⁶ Glavni je odbor HP(R)SS-a 7. prosinca 1920. na Radićev prijedlog zaključio da se stranka zove Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Dan kasnije zastupnici HRSS-a na skupštinskom zasjedanju u Zagrebu javno pri-sežu da će na temelju prava narodnoga samoodređenja raditi na uređenju Hrvatske kao neutralne seljačke republike, a u sporazumu sa svim ostalim južnoslavenskim narodima.²⁷ Nakon ulaska u novu državnu zajednicu vodeću ulogu u političkom životu Hrvatske preuzima HRSS. Prema predratnim rezultatima HRSS nije imao neki veći utjecaj s obzirom da je u ratno vrijeme u Hrvatskom saboru stranka imala samo tri narodna zastupnika.²⁸ Očito je da su Radić i njegov HRSS postali najveći protivnici novoosnovanoj državi i srpskom režimu.²⁹ Nagli Radićev uspon na hrvatskoj političkoj sceni može se obrazložiti činjenicom da su u novoj državi i seljaci dobili pravo "glasanja" na izborima, zatim Radićevim razumijevanjem duše hrvatskoga seljaka "koji se vratio kući poslije četverogodišnjeg ratnog stradanja za tuđe interese, pun razočarenja, jada i bijesa što je svoju zemlju našao pod srpskom vojnom okupacijom, koja je u ime 'narodnog jedinstva' bezobzirno nastupala pod izgovorima da ju je 'oslobodila od austrijskog ropstva'".³⁰

2.3.1. Početak djelovanja HRSS-a na pastorima BiH

Vremenski se ne može točno utvrditi kada je HRSS počeo organizirano djelovati na području BiH. U prvo su vrijeme stavovi stranke prema BiH bili nejasni, sve do 1922., jer do tada nije postojalo organizirano djelovanje na prostoru BiH.³¹ Može se reći da su ideje Radićeve stranke na prostor BiH prodrle 1919. godine kada su hercegovački franjevci na području zapadnoga dijela Hercegovine raspravljali o prihvatljivosti Seljačke stranke i traže mišljenje od vodstva hercegovačkih franjevaca iz Mostara o njezinim idejama.³² Također, kada je riječ o kontaktima HRSS-a i Hrvata u BiH, oni su ostvareni na osnivačkoj skupštini HTS-a u

24 B. Boban, "O osnovnim obilježjima 'seljačke države' u ideologiji Antuna i Stjepana Radića", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 13, Zagreb, 1980., str. 65.

25 HDA, Fond Antuna, Stjepana i Pavla Radića, kut. 9 (Pisma Stjepana i Pavla Radića 1916.-1927.).

26 Branka Boban, "Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, Zagreb, 1993., str. 220.

27 Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1992., str. 107.

28 H. Matković, Suvremena politička povijest Hrvatske, str. 88.

29 Božo GoLuŽA, Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji, Mostar, 2008., str. 55

30 Исто, str. 55-58.

31 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 94.

32 Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, spisi provincije, sv. 52, 1919., f.239.

Travniku 15. kolovoza 1919. gdje je proklamirano pravo samoodređenja hrvatskoga naroda, koje se poslije rata postavljalo kao temelj hrvatskoj politici, i republikanstvo.³³ HRSS je imao velik broj svojih pristaša u Hercegovini, a u Bosni je svojom djelatnošću bio najviše nazočan u središnjoj Bosni, potom oko Brčkog, Dervente, Bosanskoga **Šamca** i zapadnoga dijela livanjskoga i duvanjskoga kraja.³⁴ Izvješća pojedinih HRSS-ovih izaslanika iz BiH, kao primjerice Jurja Krnjevića s puta po Bosanskoj Posavini ili Ivana **Čaldarevića** iz mostarskoga ili ljubuškoga kotara, potvrđuju da HRSS do početka 1922. u BiH nije poduzimao pojedinačne akcije okupljanja Hrvata.³⁵

Prvi uspjesi HRSS-a na izborima u novoj državi, na području Hrvatske, bez sumnje privukli su velik broj Hrvata u BiH te je njegovo vodstvo uvidjelo da je neophodno proširenje i na te prostore. Međutim, početkom dvadesetih godina Hrvati u BiH okupljeni su oko dviju političkih stranaka: Hrvatske težačke stranke (HTS) i Hrvatske pučke stranke (HPS). Te su se stranke zalagale za odlazak u Beograd i za sudjelovanje u radu parlamenta. Pod vodstvom Radića HRSS u okviru nove države nastoji postati što utjecajnija stranka i okupiti sve Hrvate u borbi za ostvarenje istih ciljeva. Njihova borba protiv centralizma privukla je i značajan broj muslimanskoga pučanstva koje se plašilo da će u Kraljevini SHS izgubiti prava koja su imali u vrijeme Habsburške Monarhije. Radić je u njima vidio novu snagu te više nije govorio o povijesnom pravu na BiH, nego o realnom stanju u novoj državi.³⁶ Unatoč Radićevim stavovima o BiH, Srbi su imali jedinu opciju, a to je priključenje BiH Srbiji u slučaju da dođe do cijepanja nove države. Na velikoj skupštini sarajevskih Srba početkom veljače 1919. dr. Milan Srškić odlučno je izjavio da je protiv bilo kakve pokrajinske autonomije BiH što je značilo da su on i njegova stranka na ideji stvaranja velike Srbije.³⁷

Nakon uspostave nove države i sve težega položaja Hrvata u njoj, Radić u sadržajnom smislu mijenja odnos prema BiH. Hrvatsko pitanje bitno je utjecalo na stavove HRSS-a prema BiH te dolazi do korjenitih promjena u odnosu na stajališta iz 1918., a do 1923. stranačka je politika sve više odraz stvarnih prilika na terenu.³⁸ Početkom 1921. Radiću počinju iz Hercegovine stizati sve češći zahtjevi da se točno izjasni o statusu BiH i položaju Hrvata u novostvorenoj državi kako bi se njegove potencijalne pristaše lakše mogle odlučiti za određenu političku opciju.³⁹ Neposredno nakon donošenja Ustava, HRSS zauzima odlučniji stav prema BiH, odnosno BiH je sve više postajala okosnica rješavanja srpsko-hrvatskih odnosa. HRSS nastoji na području BiH pridobiti i politički neodređene bosanskohercegovačke muslimane do skupštinskih izbora 1923.⁴⁰ Za pučanstvo BiH, posebice Hrvate i muslimane, nacrt ustava neutralne seljačke republike Hrvatske bio je prihvatljiv i obećavajući jer je naglašavao načelo samoodređenja naroda za BiH kao cjelinu i njihovo pravo na samostalnu odluku o svojoj budućnosti. Na sastanku vodstva HB-a 30. listopada 1921. istaknuto je da se BiH priznaje pravo samoodređenja. Pravo na samoodređenje Radić je naveo i u svom obraćanju za Božić 1923., navodeći da se BiH i dalje smatra bitnim dijelom hrvatsko-

33 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 96.

34 Isto, str. 107.

35 Isto, str. 102.

36 H. Matković, Povijest Hrvatske seljačke stranke, str. 117.

37 R. Horvat, Hrvatska na mučilištu, str. 63.

38 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 93.

39 T. Išek, Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature, str. 117.

40 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 101.

ga državnog i narodnog problema, ali i hrvatsko-srpskoga sporazuma. Njegov istup prema Beogradu tijekom 1922. jače je privukao Hrvate u BiH i oni se približavaju politici HRSS-a, posebice nakon raspada HB-a.⁴¹ Ulazak HTS-a za BiH u Hrvatski blok (HB), koji je osnovan 21. svibnja 1921., konačno je značilo priklanjanje politici najjače hrvatske stranke – HRSS-u. Na raspravi o nacrtu ustava Vlade Kraljevine SHS na Ustavotvornoj skupštini u Beogradu 16. veljače 1921. HRSS nije sudjelovao jer je sa svojih 50 zastupnika bojkotirao njezin rad. Umjesto odlaska u Beograd, zastupnici HRSS-a održali su sjednicu u Zagrebu gdje su zaključili da je neophodno stvaranje okvira kako bi se riješio položaj Hrvata u novoj državi te jasnije odredio status BiH, Dalmacije i drugih pokrajina.⁴² HB se zalagao za obranu cjelovitoga hrvatskog teritorija – suprotstavljajući se talijanskim pretenzijama, Dalmaciju je smatrao neprijepornim hrvatskim prostorom, a BiH bitnim dijelom hrvatskoga i narodnoga pitanja.⁴³ Radić je na sjednici zastupnika HB 25. ožujka 1922. predložio da se hrvatsko pitanje internacionalizira u cilju obrane cjelovitosti hrvatskog teritorija.⁴⁴ Radić je 2. studenoga 1921. u prostorijama Hrvatske zajednice đacima održao predavanje *O socijalnom odnošaju Bosne naspram banskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj* na kojem je istaknuo da su muslimani za čovječnost i da će ih to učiniti republikancima, jer to još nisu. Zadovoljan je što je seljački svijet u Bosni uz HTS, a ne uz “popovsku pučku stranku” HPS, što potvrđuje da su Hrvati u Bosni politički odrasli. Naveo je kako je narodni zastupnik Mate Špionjak, koji je boravio u Hercegovini i agitirao za HRSS, izvijestio da su Hercegovci politički zreli jer potpuno shvaćaju temelj hrvatstva. On je tada rekao: “Hrvatski seljak i čovječanski pokret prodire s triju strana u Bosnu, te je bosansko seljaštvo napose u nevidljivoj kao nekoj podzemnoj, ali neprestanoj vezi sa seljaštvom hrvatskim. (...) U ovoj intimnoj ili duhovnoj vezi bosanskoga seljaštva sa seljaštvom hrvatskim jedini je izlaz i jedino rješenje patničkoga pitanja Bosne i Hercegovine.”⁴⁵ Srpski političari, okupljeni oko Nikole Pašića, internacionaliziranje hrvatskog pitanja osudili kao izdaju, a po svaku su cijenu tražili saveznike unutar muslimanskog korpusa u BiH. Pokrenuta je inicijativa da se provede podjela Kraljevine SHS na 33 oblasti što je i predviđeno Vidovdanskim ustavom. Administrativna podjela zemlje na 33 oblasti izazvala je veliko nezadovoljstvo među čelnicima HB. Razlog tomu je dokidanje povijesnih jedinica i formiranje oblasnih cjelina koje idu na ruku srpskom glasačkom tijelu. I dio demokrata izrazio je negodovanje zbog Pribićevićeve podjele BiH što je posebno uvrijedilo Mehmeda Spahu, vođu bosanskohercegovačkih muslimana. Naime ovdje je potrebno istaknuti jedan o primjera preustroja države s ciljem majorizacije hrvatskog naroda. Pripajanjem BiH, Dubrovnika, Konavala i Boke kotorske srpski radikali žele zaokružiti velikosrpski teritorij te traže svoje saveznike. Prema članku 95. Ustava koji je Ustavotvorna skupština donijela 1921., utvrđeno je da će se država podijeliti na oblasti ograničene na 800 tisuća stanovnika. Podjelom Kraljevine SHS na oblasti razbila bi se Hrvatska i njezina gospodarska i nacionalna cjelovitost te tako olakšalo provođenje centralističko-unitarističkog modela uređenja države. Na temelju člana 135. Ustava vlada je 26. travnja 1922. donijela Zakon o oblasnoj i kotarskoj samoupravi prema kojem je država podijeljena na 33 oblasti. Ovakva podjela trebala je omogućiti podčinjenost nesrpskih krajeva srpskoj hegemoniji. Dalmacija

41 H. Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, str. 81.

42 Isto, str. 89.

43 H. Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, str. 111. Usp. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS, 1919.-1929.*, Zagreb, 1998., str. 102.

44 Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS, 1919. - 1929.*, Zagreb, 1998., str. 102.

45 I. Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca*, str. 81.

je trebala biti podijeljena na dvije oblasti - splitsku i dubrovačku. Podjela države na oblasti izazvala je veliki otpor u Hrvatskoj, posebno HRSS-a i HPS-a, ali i drugih oporbenih stranaka, protivnica velikosrpske hegemonije.⁴⁶ S obzirom da je dubrovačka oblast teritorijalno i brojčano bila manja od predviđenog, pojavili su se novi prijedlozi o proširenju na susjedna područja što je uzbunilo Hercegovinu. Dubrovčani prihvaćaju prijedlog dubrovačkih demokrata da im se pripoji hercegovačko zaleđe uključujući i Mostar, ali tako da bi Hercegovina izgubila svoju oblast. Došlo je do otvorenog političkog sukoba Dubrovnika sa Splitom i Mostarom. U Dubrovniku je 15. veljače 1921. održan sastanak na kojem je prihvaćen prijedlog o Dubrovniku kao središtu oblasti te je upućena predstavka ustavnom odboru. U zahtjevu se ističu prednosti Dubrovnika nad Mostarom u kulturnom, gospodarskom, pomorskom i geografskom pogledu. Dubrovčani su se otvoreno protivili priključenju Mostarskoj oblasti obrazlažući povijesnu tradiciju Dubrovnika i ideju jugoslavenstva koja vlada u gradu. Početkom studenoga 1921., nakon što su se demokrati u skupštinskim odborima suglasili s prijedlogom radikala, prihvaćena je nova administrativna podjela zemlje na oblasti. Dubrovnik je ostao središte, ali se izbjeglo njegovo povezivanje s Mostarskom oblašću. Dubrovački su demokrati tražili da im se pripoji gravitirajuće područje Popova polja, Trebinja i Bileće.⁴⁷ Da bi se povećao broj stanovnika, koji je bio manji od predviđenoga, režimski orijentirani političari zalagali su se za povezivanje južne Dalmacije s hercegovačkim zaleđem. Time bi se i povećao broj Srba u Dubrovačkoj oblasti.⁴⁸ Hrvati u Hercegovini energično su istupali protiv takvih ideja koje su bile vrlo opasne za položaj Hrvata.

U svim nacrtima ustava, kao i raspravama o upravno-političkoj podjeli nove države, jedan od glavnih problema bilo je pitanje BiH. Sve srpske stranke, pa i one umjerenih programa, nisu odstupale od teze da je BiH srpska zemlja. U raspravi o "Vidovdanskom ustavu" Džaferbeg Kulenović, jedan od prvaka Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO), kaže: "Pitate me čija je BiH? U prvom redu Bosanaca i Hercegovaca. A provedite slobodne izbore, pa ćete vidjeti da je BiH hrvatska."⁴⁹ Nasuprot srpskom stajalištu prema muslimanima, hrvatska im je nacionalna ideologija laskala.⁵⁰ Naime, Radić je u svojim istupima naglašavao da je pravo na Bosnu jednako i Hrvatima i Srbima i muslimanima, uvijek ističući njezinu posebnost i autonomiju, što je kod muslimanskoga pučanstva nailazilo na simpatije. S druge strane, srpski radikali uopće nisu dopuštali da se raspravlja o poziciji BiH. Za njih je to bila isključivo srpska zemlja. U konstelaciji takvih stavova Radićeva je politika u BiH naišla na plodno tlo - i kod seljaštva i kod građanstva.

2.3.2. Pokušaj zabrane širenja Radićevih političkih ideja

Osim s raskolom među bosanskim muslimanima, Radić se suočio i s kritikama dijela Hrvata u Hercegovini. Na sastanku održanom 12. ožujka 1922. u Mostaru predstavnici HPS-a osudili su drugu točku Radićeva prijedloga ustava. Spočitava mu se da on pod Hrvatskom podrazumijeva i Slavoniju i Dalmaciju, a da cijelu BiH prepušta Srbiji, iako je zapravo za nju tražio pravo samoodređenja što nije značilo da se odriče BiH, nego da traži da o nje-

46 Franko Mirošević, Počelo je 1918. ...Južna Dalmacija 1918. - 1929., Zagreb, 1992., str. 85.

47 Isto, str. 87.

48 F. Mirošević, Politički program skupštine Dubrovačke oblasti 1927. - 1928., Časopis za suvremenu povijest 24 (3), Zagreb, 1992., str. 119.

49 B. Goluža, Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji, str. 223.

50 I. Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, str. 298.

zinoj sudbini odluči njezino pučanstvo koje je većinom muslimansko i hrvatsko.⁵¹ HRSS u dodatku svoga programa, koji je odobren 13. kolovoza 1922., ponovno naglašava moralnu, gospodarsku i političku cjelovitost BiH. Od bitnoga značenja je isticanje nužnosti ostvarenja hrvatsko-srpskoga sporazuma, ali do njega je trebalo doći posredništvom Lige naroda, uz priznanje prava BiH na samoodređenje.⁵² Predsjednik Demokratske stranke Ljuba Davidović nastojao je smiriti krajnje zaoštreno stanje u državi pa je na njegovu inicijativu, kao i zalaganjem skupine jugoslavenski orijentiranih liberalnih intelektualaca, 29. lipnja 1922. u Sarajevu održan kongres intelektualaca na kojem su uz demokrate, članove nekadašnje Jugoslavenske lige i pristaše politike Jugoslavenskog odbora, sudjelovali i članovi JMO-a. Kongres je prihvatio rezoluciju u kojoj se za teško stanje osuđuje i Pribičević i Pašićeva vlada, kao i hrvatska opozicija, tj. Hrvatski blok, ali i ističe da treba odustati od predložene podjele zemlje na 33 oblasti jer je ona dovela do teškog stanja u državi. Do sličnih zaključka je došao i zagrebački kongres javnih radnika održan 10. rujna 1922.⁵³ Radićevu programu protivile su se i one stranke koje su također okupljale seljaštvo. Aktivisti Zemljoradničke stranke bili su osobito oštri kritičari programa i kandidata HRSS-a i HZ-a. Dio njezina članstva ju je napustio i pridružio se upravo HRSS-u. Zemljoradnička stranka nije rješavala agrarne probleme, a i dalje je zastupala koncept unitarne države. Zbog takva odnosa prema hrvatskom nacionalnom pitanju, i to u vrijeme kada se hrvatski nacionalni pokret počeo širiti i Dalmacijom, težaci ih napuštaju i pristaju uz HRSS vjerujući da će tako riješiti sva goruća pitanja od nacionalnoga interesa.⁵⁴

Nakon provedenih izbora za Ustavotvornu skupštinu, vodstvo HTS-a za BiH uvidjelo je da je na sljedećim izborima potrebno zajednički nastupiti s najjačom hrvatskom strankom, s HRSS-om, da bi se postigla značajnija pozicija. Odnos Hrvata BiH i HRSS-a zapravo je odnos HTS-a i HRSS-a. HTS je u početku imao nejasan stav prema HRSS-u pa je jedan dio pristaša najavljivao podjelu stranke, a stranačko se vodstvo pribojavalo da zbog približavanja Zagrebu ne bude proglašeno separatistima jer je orijentacija HTS-a prema Hrvatskoj, kao matici, bila vrlo jaka, a sve se više pojačavala zaoštavanjem hrvatskoga pitanja, posebice nakon prvih izbora.⁵⁵ Pristavši uz HRSS, hercegovačko je vodstvo vjerovalo da postupa u interesu bosanskohercegovačkih Hrvata očekujući da će Radić riješiti aktualno hrvatsko pitanje.⁵⁶ Oni su razmišljali slično kao i Hrvati u Srijemu, Bačkoj i Baranji. Svi su vjerovali da je neophodno približavanje Zagrebu kako bi se zajedničkim nastupom ostvarila ravnopravnost položaja Hrvata u novoj državi. Unatoč protivljenju dijela katoličkoga svećenstva te sporoj organizaciji stranke zbog zabrana održavanja sastanaka i terora državnih vlasti nad stranačkim aktivistima, HRSS je na području BiH imao sve više pristaša. Bez obzira na sve okolnosti, politika HRSS-a prema BiH bila je dosljedna.⁵⁷ Prvi kontakti između HTS-a i HRSS-a uspostavljeni su 8. siječnja 1921. u Zagrebu kada se održala HRSS-ova sjednica kojoj su prisustvovali i HTS-ovi izaslanici.⁵⁸ Nakon toga sastanka HTS ulazi u HB i pod potpuni

51 Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS, 1919.-1929.*, str. 178.

52 T. Išek, "Odnos Hrvatske seljačke stranke prema Bosni i Hercegovini do 1928.", u: *Prilozi Instituta za historiju radničkog pokreta*, 4., Sarajevo, 1968., str. 201.

53 R. Horvat, n. dj., str. 143.; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961., I. dio, str. 398.

54 Franko Mirošević, *Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918-1929.*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 109.

55 T. Išek, "Aktivnosti hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini u izborima 1923.", u: *Prilozi Instituta za historiju*, 3, Sarajevo, 1967., str. 131.

56 Isto, str. 132.

57 Isto, str. 133.

58 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 114.

utjecaj HRSS-a, a Radiću je iz Mostara poslano izvješće o 99% priklonjenosti seljaštva uz HRSS. Analizirajući HTS-ov rad, očito je da je ta stranka samo ogranak HRSS-a koji nastupa u BiH.⁵⁹ Rad HTS-a u Hercegovini bio je pod konstantnom prismotrom državnih službi koje su s terena tražile redovita izvješća o stranačkoj djelatnosti, a nadzor je osobito pojačan kada je došlo do zbližavanja HTS-a i HRSS-a. Ovdje je potrebno navesti nekoliko primjera odnosa vlasti prema HRSS-u i njegovim simpatizerima. Tako je početkom studenoga 1921. Načelstvo stolačkoga kotara uputilo izvješće Okružnom načelstvu u Mostaru da su 6. studenoga te godine narodni zastupnici Hrvatske težačke stranke Risto Đokić, Milan Bošković i drugi održali stranačku skupštinu u Stocu. Skupštini je nazočilo stotinjak osoba, poglavito zemljoradnika, koji su, u granicama dopuštenoga kritiziranja, izložili svoje poglede o radu Ustavotvorne skupštine.⁶⁰ I Načelstvo trebinjskoga kotara je 25. lipnja 1922. uputilo izvješće Pokrajinskoj upravi za BiH u kojem se upozorava na dolazak Hakije Hadžića u Trebinje. U izvješću se navodi da se u tamošnjoj čitaonici nalaze sve takozvane blokaške novine s Radićevim *Slobodnim domom* te da dolazi do čestoga okupljanja njihovih pristaša. "Od Hadžićeva dolaska, učestali su dopisi iz Trebinja u *Hrvatsku slogu* i *Pravdu*. Opće je uvjerenje u Trebinju da Hadžić i Samvrilo rovale protiv narodnog i državnog jedinstva, te je među pravoslavnim i jednim dijelom muslimanskog pučanstva velika ogorčenost protiv njih."⁶¹ U prvoj polovici 1922. pripadnici HTS-a izraženije se priklanjaju HRSS-u, naročito u krajevima koji su naseljeni Hrvatima i muslimanima i tamo gdje su djelovali sposobniji agitatori. Radić nije prihvatio HTS tek tako, nego je neke od vodećih stranačkih ljudi stavio na HRSS-ovu izbornu listu.⁶² Svi ugledniji ljudi u Hercegovini za koje se pretpostavljalo da bi mogli biti aktivisti HRSS-a, bili su pod policijskom prismotrom. Sarajevskoj Pokrajinskoj upravi za BiH 7. srpnja 1922. stiglo je žandarmerijsko izvješće u kojem stoji da financijski dužnosnik Ivan Gnjatović u Stocu sudjeluje na tajnim sastancima gdje se šire Radićeve ideje, a koji se održavaju u Hrvatskoj čitaonici. Isto tako, navodi se dalje, kotarski sudac Mato Šižgorić glavni je savjetnik za širenje Radićevih ideja, ali svoj rad vješto prikriva. U izvješću se traži da se nakon dodatne provjere podataka pokrenu određene radnje protiv spomenutih službenika.⁶³ U dokumentu od 15. kolovoza 1922., koji je Načelstvo stolačkoga kotara uputilo Okružnom mostarskom načelstvu o širenju Radićeve ideje u tom kraju, potvrđuju se sumnje u potajno širenje radićevskih ideja među katoličkim življem. No, te ideje prihvaćaju i muslimani što potvrđuju i izjave izaslanika JMO-a na glavnoj skupštini održanoj 15. lipnja 1922. u Sarajevu, kao i nastupi zastupnika Kulenovića i novinara Đelića. Osim njih ističu se porezni službenik Mato Zubac i župnik Majić o čemu je Načelstvo prethodno obaviješteno. U izvješću se također navodi da se u Hrvatskoj čitaonici održavaju stranački sastanci, ali da je njihov sadržaj nepoznat. Kao glavni aktivist optužuje se porezni službenik Zubac koji potajno agitira među katoličkim seljacima te se traži njegovo premještanje "da ne bi trovao svojim idejama seoski svijet, jer u ovome kotaru dugo godina služi i poznaje sve ljude, te je tim opasniji."⁶⁴ Načelstvo stolačkoga kotara je 15. kolovoza 1922. uputilo dopis mostarskom Okružnom načelstvu o agitaciji Radićeve stranke u Stocu. Činjenica da Čitaonica prima "blokaške" listove i da su joj članovi većinom eksponenti HB-a, potvrđuje širenje takvih ide-

59 Isto, str. 115.

60 Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Pokrajinska uprava za BiH (PU), K4-151, Mostar, 1921.

61 AHNŽ, PU, K4-168, Trebinje, 1923.,

62 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 116.

63 Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Pokrajinske uprave za BiH (povjerljiva dokumentacija), 290/1923.

64 ABiH, PU, POV, 290/1923.

ja. I u tom se izvješću kritizira sudac Šižgorić zbog prohrvatske politike.⁶⁵ Mostarski okružni načelnik 21. listopada 1922. piše Pokrajinskoj upravi u vezi s propagandom među pristalicama HB-a: "Brojke sudionika nisu kod političkih zborova od presudne važnosti, jer gdje učesće uzima 50 uglednijih težaka, tamo ih je zastupano 500 i više. Ugledniji ljudi u težačkoj stranci uz pomoć tiska uspješno šire Radićevu ideju."⁶⁶ Kotarska čapljinska ispostava 10. listopada 1922. upućuje izvješće mostarskom okružnom načelniku da se postojeće stanje u unutarnjoj politici mora mijenjati. Od vladine se koalicije tražilo jasnije političko određenje kako ne bi došlo do njezina rascjepa, što bi išlo u korist oporbi i otvorilo joj prostor za zauzimanje boljih političkih pozicija. Hrvati drže da su, bez razlike na stranačku pripadnost, još uvijek zapostavljeni u odnosu na Srbe te u svakoj prilici naglašavaju svoj oporbeni stav. Stoga javno i otvoreno naglašavaju da će se boriti za svoja narodna prava.⁶⁷

2.3.3. HRSS preuzima vodstvo kod Hrvata u BiH

Odnose između HTS-a i HRSS-a poremetila je Radićeva najava da će HRSS na sljedećim izborima nastupiti samostalno, pa i na području BiH. Uoči skupštinskih izbora 1923. HTS-ovo vodstvo ocjenjuje da bi u samostalnom nastupu na izborima ostvarili loše rezultate pa je nastojalo očuvati HB, što bi omogućilo stalnu vezu bosanskohercegovačkih Hrvata s Hrvatskom kao maticom. U okviru HB-a HTS bi očuvao određenu poziciju na političkoj sceni BiH. Na sastanku HTS-ova vodstva održanom 25. i 26. siječnja 1923. raspravljalo se o odnosu prema HRSS-u i zaključeno je "da se ima istupiti pod imenom Hrvatskog bloka, kako to narod naš najvećim dijelom želi i to svuda u Bosni, a u Hercegovini kako će to 28 o. mj. velika narodna skupština zaključiti".⁶⁸ Međutim, na skupštini seljačkih predstavnika iz cijele Hercegovine, održanoj 28. siječnja 1923. u Mostaru, donesena je jednoglasna odluka "da se na izbore pođe složno pod imenom HRSS-a". Nakon te odluke HTS se potpuno rascijepio jer je sarajevska središnjica inzistirala na istupanju pod okriljem HB-a, a Hrvati iz Hercegovine da se na izbore ide u okrilju HRSS-ove liste. No, ni u Hercegovini nije bilo potpunoga jedinstva i sredinom veljače dolazi do podvajanja. Skupina okupljena oko Mateja Kordića formira svoju listu za mostarski okrug, a drugi dio hercegovačkoga vodstva, predvođen Nikolom Preccom, priznaje vodstvo HRSS-a. Unatoč unutarstranačkim razilaženjima HTS je dijelom stao na stranu HRSS-a, ali pod uvjetom da na izbornoj listi bude i njihov kandidat.⁶⁹ Dok su HTS i HPS svoje hrvatstvo više iskazivali kao bosansko i hercegovačko, HRSS je promovirao okupljanje svih Hrvata i njihovu zajedničku borbu bez obzira na područje gdje žive. Zbog toga je HRSS bio prihvatljiviji za šire mase Hrvata u BiH. Odlukom da se na izbore ide u okviru HRSS-a, koja je donesena u Mostaru, hercegovačko je vodstvo HTS-a neizravno prekinulo odnose s vodstvom u Sarajevu koje je na taj način izgubilo svako pravo na istupanje prema HB-u jer je HRSS nastupao u ime svih Hrvata BiH. Tada je sarajevsko vodstvo u *Hrvatskoj slozi*, koja je izlazila u Sarajevu, pokušalo osporiti odluke donesene u Mostaru. Međutim, objavio se HRSS-ov izborni odbor i proglasom *Hrvati republikanci* obznanio da je predsjednik HRSS-a Stjepan Radić odobrio zaključke velike skupštine Hrvata, koja je održana 28. siječnja 1923. u Mostaru.⁷⁰

65 ABiH, PU, POV, 290/1923.

66 T. Išek, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", str. 107.

67 AHNŽ, PU 1919.-1924., PU K4-151, Mostar, 1923.

68 H. Matković, Povijest Hrvatske seljačke stranke, str. 119.

69 H. Matković, Povijest Hrvatske seljačke stranke, str. 119.

70 T. Išek, "Aktivnosti hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini u izborima 1923.", str. 131.

Policijsko praćenje i progon HTS-ovih i HRSS-ovih aktivista u Hercegovini kod hrvatskoga je naroda izazvalo revolt što je u konačnici izazvalo protuučinak jer se broj članova tih stranaکا samo povećao. Režim je HPS-u dopuštao slobodno stranačko djelovanje što je narod protumačio kao privilegij koji su na izborima kaznili. Radić je pred izbore 1923. polako preuzimao vođenje politike Hrvata u BiH. Naime, on je tražio da se HTS proglasi republikanskim pa da tako zajedno mogu nastupiti na predstojećim izborima. Tada je optužen da ide na ruku velikosrpskoj politici i da na taj način želi pomoći Pašiću u stvaranju velike Srbije. Na kraju ispostavilo se da je to predizborna kampanja HPS-a. HPS je HTS-u ponudio suradnju u borbi protiv Radića, no HTS je odbio tu ponudu. U vrijeme predizborne kampanje za parlamentarne izbore 1923. Radiću su prešli prvaci HTS-a prvo u Hercegovini, a potom u Bosni, što je u konačnici dovelo da se skoro cijelo članstvo HTS-a uključilo u HRSS. Također, i velik broj muslimana pristupio je HRSS-u.⁷¹ Iako je Radić na svojim stranačkim listama isticao ugledne muslimanske kandidate, nije uspio u potpunosti privući muslimane. Priklanjanje Hrvatima za njih je značilo izravnu konfrontaciju s Beogradom, koja bi vjerojatno rezultirala podjelom BiH što su muslimani i JMO po svaku cijenu željeli spriječiti.⁷² Usporedivši popis stanovništva iz 1910. priprema izbora za 1923. dala je određene pokazatelje tko će i na kojim područjima dobiti većinu. U BiH pravoslavno je stanovništvo većinsko u 27 kotara, muslimansko u 15 i katoličko u 12 kotara. U tri kotara (Bugojno, Brčko i Gradačac) sve su tri vjere podjednako zastupljene. U mnogim kotarima katolici su bili većinsko stanovništvo: Ljubuški 92,7%, Županjac (Duvno) 86,9%, kotar Mostar 74,2%, Fojnica 63,2 %, Prozor 61,9% i Livno s 62,9% katolika.⁷³ Izbori 1923. zaoštrili su političku borbu oko BiH. Ministar šuma i rada Milan Srškić, sukob s Muslimanima u Narodnoj skupštini završava izjavom da je pitanje BiH riješeno ulaskom srpske vojske u te zemlje.⁷⁴ Za odnos HRSS-a prema BiH u razdoblju nakon izbora 1923. važna je Radićeva izjava o pregovorima između HRSS-a, SNS-a (Slovenske narodne stranke) i JMO-a u *Slobodnom domu*, da u Ljubljani, Zagrebu ili Sarajevu ne trebaju vladati ni Pašićevi ni bilo čiji službenici, a da BiH vidi kao historijsku zemlju u kojoj narod treba imati sve što mu je potrebno i za što je glasovao. Radić je izjavio da je Bosna i hrvatska i srpska, odnosno da će se prikloniti onome tko joj pruži više, a trenutno je to Hrvatska koja je "štiti od pljačke, batina i kundaka". Tadašnji Radićev odnos prema BiH vidljiv je iz izjave: "Tko Bosnu hoće anektirati, taj će ju izgubiti." HRSS izgrađuje novi odnos prema muslimanskom stanovništvu u BiH govoreći o jedinstvu "muslimanskih i katoličkih Hrvata" u borbi za novi tip socijalno pravedne države. Došlo je do političke suradnje između HRSS-a i JMO-a.⁷⁵ Protumuslimanski karakter agrarnih sukoba u BiH gotovo je posve onemogućio muslimansku integraciju unutar srpske nacionalne ideologije. Od 1920., kada je prvi put izašao na izbore u Kraljevini SHS, HRSS je usprkos svim progonima i nedaćama premoćno dobio natpolovičnu većinu svih hrvatskih glasova. Tako je s pravom bio i ostao stranka koja je zastupala većinu Hrvata.⁷⁶ Uspostavom zajedničke jugoslavenske države BiH je postala jedno od složenijih pitanja njezinog unutarnjeg političkog života. Vjerska izmiješanost stanovništva i otvorene težnje Srbije za dominacijom nad BiH stvorit će od BiH poligon na kojem će se rješavati hrvatsko-srpske razmirice. Bosanskohercegovački kompleks ubrzo je postao dio hrvatskog pitanja koje je HRSS uvrstio u svoju programsku

71 Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, I., Zagreb, 1993., str. 380.

72 I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, str. 307.

73 Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb, 1985., str. 28.

74 *Narodna sloboda*, 1923., br. 15, str. 1.

75 H. Matković, *Povijest HSS-a*, str. 127.

76 Z. Kulundžić, *Živi Radić*, str. 4.

orijentaciju. U svojim istupima o Bosni i Hercegovini Radić je osim nacionalne posebnosti uvijek izdvajao socijalna pitanja i naglašavao da treba pronaći način za poboljšanje položaja seljaštva na tom području.

3. Zaključak

Politika Stjepana Radića prema BiH odvijala se u fazama na koje su utjecali politički događaji vezano za odnos austrougarskih vlasti prema BiH i nakon uspostave nove države Kraljevine SHS. Radić je u svom političkom programu isticao interese Hrvata u BiH i tražio načina kako riješiti hrvatsko pitanje i status BiH, što je u konačnici rezultiralo podrškom Hrvata na izborima kada se njegova stranka pojavila na izbornim listama. Radić je bio svjestan malobrojnosti Hrvata u BiH i potrebe za pridobivanje naklonosti muslimana kako bi se zajednički suprotstavili velikosrpskoj politici. Uspostavom zajedničke jugoslavenske države BiH je postala jedno od složenijih pitanja njezinog unutarnjeg političkog života. Vjerska izmiješanost stanovništva i otvorene težnje Srbije za dominacijom nad BiH stvorit će od BiH poligon na kojem će se rješavati hrvatsko-srpske razmirice. Bosanskohercegovački kompleks ubrzo je postao dio hrvatskog pitanja koje je HRSS uvrstio u svoju programsku orijentaciju. Iako svjestan da su Hrvati u BiH najmalobrojniji, Radić je isticao da se snaga naroda ne prosuđuje samo po brojnosti, nego prema kulturnom nasljeđu i gospodarskim sposobnostima, a bosanskohercegovački Hrvati imaju smisla za gospodarstvo, poštuju svačije dobro, kao i javni red i poredak. Stvarnim zalaganjem za demokratizaciju društva i uvođenje temeljnih ljudskih i narodnih prava Radić je ustrajavao na rješavanju hrvatskog pitanja i statusa BiH.

Literatura:

- [1] Hrvatski državni arhiv, Fond Antuna, Stjepana i Pavla Radića.
- [2] Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, spisi provincije.
- [3] Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Fond velikog župana Mostarske oblasti.
- [4] Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Pokrajinske uprave za BiH (povjerljiva dokumentacija).
- [5] Banac, Ivo, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Globus, Zagreb, 1998.
- [6] Boban, Branka "O osnovnim obilježjima 'seljačke države' u ideologiji Antuna i Stjepana Radića", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 13, Zagreb, 1980.
- [7] Boban, Branka, "Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, Zagreb, 1993.
- [8] Boban, Branka, Demokratski nacionalizam Stjepana Radića, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.
- [9] Čulinović, Ferdo, Jugoslavija između dva rata, I. dio, JAZU, Zagreb, 1961.
- [10] Đaković, Luka, Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata, Globus, Zagreb, 1985.
- [11] Goluža, Božo, Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji, Crkva na kamenu, Mostar, 2008.
- [12] Horvat, Rudolf, Hrvatska na mučilištu, školska knjiga, Zagreb, 1992.
- [13] Išek, Tomislav, Hrvatska republikanska seljačka stranaka prema BiH i orijentacija

- Hrvata BiH do 1923., Prilozi – Institut za istoriju radničkog pokreta, br. 2., Sarajevo, 1966.
- [14] Išek, Tomislav, "Aktivnosti hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini u izborima 1923.", u: Prilozi Instituta za istoriju, 3, Sarajevo, 1967.
- [15] Išek, Tomislav, "Odnos Hrvatske seljačke stranke prema Bosni i Hercegovini do 1928.", u: Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, 4., Sarajevo, 1968.
- [16] Išek, Tomislav, Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- [17] Kulundžić, Zvonimir, Živi Radić, uoči stote obljetnice rođenja hrvatskog velikana , Zagreb 1971.
- [18] Matijević, Zlatko, Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS, 1919.-1929., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998.
- [19] Matković, Hrvoje "Svetožar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca Hrvata i Srba", u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, Zagreb, 1993.
- [20] Matković, Hrvoje, Suvremena politička povijest Hrvatske, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995.
- [21] Matković, Hrvoje, Povijest Hrvatske seljačke stranke, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1999.
- [22] Mirošević, Franko, Počelo je 1918. ...Južna Dalmacija 1918. - 1929., školska knjiga, Zagreb, 1992.,
- [23] Mirošević, Franko, Politički program skupštine Dubrovačke oblasti 1927. - 1928., Časopis za suvremenu povijest 24 (3), Zagreb, 1992.
- [24] Mužić, Ivan, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
- [25] Radić, Stjepan, Živo hrvatsko pravo na BiH, Zagreb, 1908.
- [26] Tuđman, Franjo, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941., I., hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.